

ГРАМАТИКА ОЦІНКИ: ОЗНАКОВО-ПРЕДМЕТНІ ОЦІННІ АГЕНТИВНІ ІМЕНА

У цій статті аспектуально схарактеризовано вплив російсько-української війни на розвиток лексико-семантичної та граматичної системи української мови в ракурсі лінгвоаксіології. Предмет дослідження – фрагмент мікросистеми агентивних оцінних імен: неологізми, що з'явилися в українській мові із часу першого російського вторгнення в Україну (2014), а також ті, що моделюються сьогодні – активізувалися з лютого 2022 року. Показано, що семантика агентивних оцінних імен має складну природу, оскільки презентує одночасно два надчастиномовні класи слів – предметні й ознакові, що пояснює їх потужне прагматичне навантаження. Засвідчуємо безперервне виникнення лексичних, лексико-семантичних та лексико-граматичних неологізмів, що збагачують мікросистему агентивних оцінних імен шляхом актуалізації різних типів словотворення та запозичення. «Мова війни» презентує нові аксіологічні смисли, що мотивовані й постулатами граматики оцінки.

Ключові слова: лінгвоаксіологія, агентивні оцінні імена, граматика оцінки, неологізм, потужне прагматичне навантаження.

This article characterizes the impact of the Russian-Ukrainian war on the development of the lexical-semantic and grammatical system of the Ukrainian language from the perspective of linguistic axiology. The object of the study is a fragment of the microsystem of agentive evaluative nouns: neologisms that have appeared in the Ukrainian language since the first Russian invasion of Ukraine (2014), as well as those that are being modeled today and have been activated since February 2022. It is shown that the semantics of evaluative agentive nouns has a complex nature, as it simultaneously presents two supraparticiples classes of words – substantive and indicative, which also explains their powerful pragmatic load. We witness the continuous emergence of lexical, lexical-semantic and lexical-grammatical neologisms that enrich the microsystem of evaluative agentive nouns by actualizing various types of word formation and borrowing. «The Language of War» presents new axiological meanings motivated by the postulates of evaluation grammar.

Keywords: linguistic axiology, agentive evaluative nouns, evaluative grammar, neologism, powerful pragmatic load.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки, коли на першому плані постала проблема взаємозв'язку та взаємодії синтактики, семантики й прагматики, вивчення своєрідності моделювання оцінних смислів набуло особливої актуальності. Цей напрям досліджень презентує антропоцентричну функційно-прагматичну парадигму сучасної лінгвістики. Погодьмося з Олександром Тараненком, який наголошує, що в «загальному комплексі значних змін у структурі, семантиці та стилістиці української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст., які свідчать про мобілізацію мовних ресурсів для вираження ціннісних переорієнтацій та формування нової системи пріоритетів українського суспільства, важливе місце посідає активізація продуктивності творення, включаючи процеси

запозичування, та частотності функціонування багатьох структурно-семантичних моделей словотворення» (Тараненко 2015: 9).

Як і кожна важлива історична подія, повномасштабна російсько-українська війна вплинула на всі сфери життя української спільноти, зокрема й на комунікацію, мовлення й мову загалом, що чуйно реагують на зміни в житті суспільства, оскільки відповідно вербалізуються факти, події, оцінки та емоції. Мовлення також трансформується, накопичуючи й нові мовні факти. Зазначене спричинило появу нових іменників-неологізмів в українській мові – агентивних оцінних імен, оскільки, зрозуміло, вплив екстралінгвальних чинників на українську мову сьогодні дуже великий, що потребує системної фіксації та відповідного опису.

Очевидно, що «сучасне життя змінило мовленнєву поведінку представників українського суспільства: вийшли з активного обігу мовленнєві стереотипи минулого, змінилася стилістика ЗМІ – частіше моделюється мовна гра, іронія і сарказм, що приводить до актуалізації різновидів широкої палітри відтінків значення слова, за допомогою яких моделюються прагматичні смисли, насамперед для граматикалізації категорії оцінки» (Космеда 2014: 47). Дослідники наголошують, що «у процесі швидких суспільних змін зазвичай відбуваються й значні мовні реформації, “вибух” лінгвокреативності, вербалізація емоцій» (Космеда 2014: 44). Якнайпослідовніше мовленнєві зміни, що спостерігаються в дискурсивній практиці українців, презентують сучасні ЗМІ, оскільки саме в цьому типі дискурсу простежуємо й (1) типові помилки внаслідок порушення мовної норми, (2) мотивованої так званою вербальною свободою, (3) що виявляється у відкиданні всіх обмежень слововживання, зокрема й (4) використання (а) суржикових, (б) жаргонних, (в) просторічних елементів, (г) вулгаризмів, (ґ) брутальних виразів, (д) нерегламентованих запозичень. Виявляємо мовну «карнавалізацію», що доповнюється моделюванням мовної гри, активним виявом інтертекстуальності, актуалізацією аксіологічних смислів, що супроводжуються емоційною оцінкою та відповідною експресією (Див.: Космеда 2014: 45). Мовну гру розглядаємо як своєрідне «порушення правил за правилами», а прийоми, якими оперує мовна гра, – це інтелектуальні механізми. Їх використання передбачає оперування системою правил, які можна цілеспрямовано порушувати лише за умови знання системи. Вивчаючи граматичні ігри та феномен мовної гри, учені наголошують, що у своєму мовленнєвому креативі комунікант навіть не порушує мовні норми, а лише слідує мовним настановам і «виправляє несправедливість», заповнюючи лакуни через відсутність готових засобів, доводячи мовну систему до умовної ідеальності, що мотивовано відповідними комунікативними потребами (Див. про це: Космеда, Халіман 2013: 18).

У цій статті засвідчуємо виникнення та широкий ужиток іменників-неологізмів – агентивних оцінних імен, що функціують у просторі української лінгвокультури, публіцистичному дискурсі війни. Більшість із цих лексичних чи лексико-семантичних неологізмів, що фіксують негативно-оцінне, іронічно-саркастичне, зневажливо-принижувальне ставлення до агресора, ще не ввійшли до словників новотворів української мови, наприклад: *ватник, дебах-нулько, орк, рашист, русняк, свинособака, чмоня, чмобік, зомбі* та ін.

На сьогодні існує чимало визначень поняття неологізм, оскільки його фено-

мен надто складний, виокремлюють чимало його ознак, типів і підтипів (Зоя Валюх, Жанна Колоїз, Данута Мазурек, Анатолій Нелюба, Наталія Поліщук та ін.), однак це питання не складає дослідницького предмета. Наведімо, як видається, найбільш узагальнену дефініцію неологізму, презентовану в сучасному авторитетному українському термінологічному словнику, укладеному Анатолієм Загнітком: неологізми – це «новостворені слова або вирази, поява яких спричинена виникненням нових реалій, понять, ознак, властивостей, дій. Неологізми постають одним зі шляхів поповнення словникового фонду, активно утворюючись у часи значних потрясінь» (Загнітко 2012: 290).

Мета цієї наукової розвідки – схарактеризувати прагматичне навантаження та шляхи творення неологізмів, що презентують специфічний лексико-граматичний розряд слів та кваліфікуються як агентивні оцінні імена, ознаково-предметні слова, що вербалізують прагматичні смисли та значення, які з'явилися в українській мові із часу першого російського вторгнення в Україну (2014), а також ті, що моделюються сьогодні – від початку повномасштабної російсько-української війни, що активізувалася з лютого 2022 року.

Для опису оцінної потужності агентивних імен-неологізмів застосовано комплексну методика, що ґрунтується на широкому спектрі методів та прийомів: опис, порівняння, інтерпретація, функційно-комунікативний та дискурсивний аналіз, аксіологічний метод. Вивчення семантико-прагматичного потенціалу, аксіологічної потужності агентивних іменників-неологізмів здійснювалося на матеріалі інтернет-дискурсу, джерел мас-медіа (2014–2022), зокрема таких, як *Український тиждень*, *Правда Тут*, *Главред* та ін. Авторська картотека складає понад 50 лексичних, лексико-семантичних неологізмів – агентивних оцінних слів.

Комплексне дослідження цілісної мікросистеми агентивних імен зі значенням морально-етичної оцінки здійснено в українській лінгвістиці Тетяною Космедою (Див. про це: Космеда 1997). До складу цієї мікросистеми входять назви осіб, що визначаються поняттями зі сфери етики та моралі. Термін *агентивне ім'я* розглядаємо як синонім до терміна *назва особи*. У мовознавстві цей термін інтерпретується як іменник, що називає діячів (активних чи пасивних), тобто тих, хто: (1) виконує певну дію, (2) характеризується як носій певних ознак чи властивостей. Як уважають мовознавці, мікросистема назв особи зі значенням оцінки містка в кількісному відношенні і входить до складу найбільш уживаної лексики, що своєрідно відображається в різних стилях мови та мовлення (Див. про це: Космеда 1997: 210–211). Т. Космеда зазначає, що агентивні імена морально-етичної оцінки – це (а) «предметні слова», (б) «субстантиви-характеристики», (в) «слова з оцінним значенням» («оцінні слова» та «слова-оцінки») (Див.: Космеда 1997: 290). Називаючи предмет, агентивні оцінні іменники, одночасно характеризують людину за певними ознаками, її ставленням до суспільства, інших людей тощо. Вони називають особу, водночас оцінюючи її за відповідною властивістю, якістю, дією з огляду на відповідність / невідповідність певній нормі.

Для того, щоб зрозуміти складну природу лексико-граматичного значення агентивних імен пропонується звернутися до надчастиномовної характеристики слів, адже за традицією в цьому разі всі повнозначні слова розподіляються

на два великі класи – (1) предметні слова (іменники, частина займенників, тобто займенники-іменники) і (2) слова ознакові (прикметники, числівники, інша частина займенників, дієслова, прислівники). Агентивні оцінні імена належать до предметних слів, але одночасно зближуються з ознаковими. Отже, складність природи значення цих слів, головню, залежить від (1) наявності в їх структурі одночасно предметного й оцінного (ознакового) компонента, а також тим (2), що всі агентивні оцінні імена – це похідні слова, тобто такі, що мотивовані переважно прикметниками чи дієсловами (ознаковими словами). Тому агентивні оцінні імена й можна кваліфікувати як проміжний (синкретичний) тип слів – *предметно-ознакові слова*, що мають властивості і предметних, і ознакових слів (Див. про це: Космеда 1997: 292). Зазначене й сприяє тому, що агентивні оцінні імена – предмет особливого зацікавлення *морфології оцінки* – нового наукового напрямку, мета якого – усебічне дослідження системи морфологічних засобів вираження оцінних значень з урахуванням їх прагматичних характеристик (Космеда, Халіман 2011 : 21). Розроблення відповідної теорії граматики оцінки, частиною якої і є морфологія оцінки, «передбачає комплексний опис граматичних засобів вираження оцінних значень, що забезпечить вироблення правил уживання граматичних одиниць в оцінних функціях та трактування закономірностей їх тлумачення» (Космеда, Халіман 2011 : 21).

Для оцінних агентивних імен (іменників), що називають живих істот, характерне категоріальне значення роду – переважно чоловічого та жіночого. У розряді агентивних іменників спостерігаємо слова спільного роду, наприклад, *чмоя*, *свинособака*. Іменник чоловічого роду *русняк* безпосередньо пов'язаний зі збірним іменником негативної конотації *русня*. У частини агентивних іменників-неологізмів спостерігаємо граматичні новотвори корелята жіночого роду (порівн.: *орк* – *орчина*, *рашист* – *рашистка*, *ватник* – *ватниця*). Як показують спостереження, ці лексичні одиниці перебувають під впливом домінуючого механізму словотвору, оскільки всі вони, як зауважувалося, належать до похідних лексем. Оскільки похідне слово розглядають як сегментну одиницю, у якій носіями значень виступають корінь та словотвірні афікси, то семантика агентивних оцінних імен, зрозуміло, визначається значенням і коренів, і афіксів. Проте ці імена утворюються й лексико-семантичним способом та способом запозичення.

Аналізуючи семантику і прагматику похідних слів, зазвичай ураховують інтралінгвістичні та екстралінгвістичні чинники. Указівка на наявність оцінної ознаки в значенні назви особи міститься в корені похідних найменувань: саме корінь несе в собі основне оцінне значення; суфікси містять переважно значення агентивності, однак також можуть бути носіями системи емоційно-оцінних значень, різних конотацій. Словотвірні афікси, зрозуміло, можуть містити вказівку на емоційно-експресивну та стилістичну забарвленість лексем, їх специфічну тональність.

Агентивний запозичений іменник *зомбі*, у своєму орфографічному варіанті актуалізуючи латинську літеру *z*, зберігає незмінність в українській мові як ознаку запозичення. Його утворено від іменника, що орфографічно означений літерами кирилиці, *зомбі*. Ця лексема має таке переносне значення в сучасній українській мові, зафіксоване тлумачними словниками: 'людина, яка беззасте-

режно підкоряється волі іншої людини' (ТСУМ). У цьому разі актуалізується мовна гра: маємо графічно-семантичний неологізм, оскільки актуалізовано латинську літеру *z*, що стала одним із символів російсько-української війни, яка зображена на військовій техніці нападників. Її інтерпретують у сучасному українському мовознавстві як графоідеологему. До речі, простежуємо графічні варіанти цього слова і з двома літерами *z* – *z-зомбі*, що лише посилює відповідну прагматику. Отже, 'російський окупант' – це значення іменника *зомбі*, порівняймо контекст: *Називаючи окупантів “зомбі”, ми навіть не здогадуємось, наскільки глибоко цей архетип поп-культури описує те, з чим нам довелося зіткнутись* (Український тиждень, 13.07.2022); *Далі – поглинання Республіки Білорусь та окупація російськими z-зомбі* (Правда Тут, 13.07.2022).

Збірний іменник *русня*, що утворений від субстантивованого іменника рос. *русский*, з додаванням суфікса *-н*, який слугує в українській мові для творення, власне, збірних іменників, переважно з негативною семантикою (за аналогією зі *сволотня*, *гебня*, *мусорня* та ін.), порівняймо контекст: *А останній відгук під профілем Драматичного театру зараз такий: “Гарне місце було... поки русня не прийшла...”* (freeradio.com.ua, 01.05.2022).

Неологізм *чмобік* як складноскорочене слово мотивований новим словосполученням, що ввійшло в російський мовний простір у зв'язку з оголошеною у вересні 2022 року «частковою мобілізацією» (цей термін – російський воєнно-політичний евфемізм), а агенс цієї «часткової мобілізації» – *частково мобілізований*. Так виникає таке аббревіатурне утворення: *ч* (перша літера прислівника *частково*) + *мобі* (частина субстантивованого прикметника *мобілізований*) + суфікс *-к* із словотворчою семою носія предметної ознаки, який зазвичай слугує для творення агентивних імен. Порівняймо контекст уживання: *Командир кинув і вітік: “чмобік” здався в полон у першому бою і розповів про купу проблем в армії РФ* (Главред, 12.10.2022).

Лексико-семантичний неологізм – евфемізм *ватник* має значення 'особа, у якої вата в голові', тобто ідеться про прихильників війни Росії проти України й учасників цієї війни на боці Росії (СНУ: 62): він утворений від іменника *вата* + суфікс *-ник* із словотворчою семою носія предметної ознаки, який використовують для творення агентивних субстантивів додаванням до іменникової основи, порівняймо контекст: *Ці люди вважають себе патріотами країни, а в соцмережах їх називають “ватниками”. ... Адже якщо у більшості населення країни в голові, що називається, “вата”, то це всерйоз і надовго* (Zerpublic.org.ua, 22.09.14); *Українські “ватники” кудись раптово зникли* (Рівне Вечірнє, 14.03.2022). Отже, іменуючи особу *ватником*, носій мови вербалізує негативну оцінку з презирливою конотацією, що стосується дій цієї особи, її світогляду. Укладачі словника «Словотворчість незалежної України. 2012–2016» Анатолій Нелюба та Євген Редько доводять, що від агентивного імені *ватник* способом нульової афіксації утворено збірний іменник *вата* зі значенням негативною оцінки для номінації сукупності людей, що характеризуються відповідною поведінкою та певним світоглядом, а також агентивний іменник *ватан* із зневажливою прагматикою: 'про особу, належну до вати' (СНУ: 61). До основи слова *вата* додається суфікса *-ан* зі словотворчою семою носія предметної ознаки, порівняймо контекст: *Вата – це категорія людей, яка не розуміє, в якій*

країні вона живе (<https://cutt.ly/UVGH2ei>); Рота німецьких добровольців вирушила на схід нашої держави у зону АТО з метою знищення кремлядських наймитів та різного роду **ватанів** (FB: Р. фон Хансен, 06.10.14). Зауважмо попутно також оказіональне утворення *кремлядський*, в основі якого також мовна гра: актуалізація брутально-вulgарної прецедентності (замість *кремлівський* маємо утворення від *кремль* + *блядський*, однак для часткової нейтралізації брутальності опущено першу літеру *б* в другому слові мотивованого словосполучення).

У романі Джона Роналда Руела Толкіна «Володар перстнів» *орки* – це жорстокі піхотинці, які служать Темному Лорду Саурону в його прагненні правити Середзем'ям. У міфології народів Західної Європи й сучасних творах жанру фентезі *орк* – це ‘невисока, зовні схожа на людину, але потворна та зла темношкіра войовнича істота з приплюснутим носом і великими іклами’ (ТСУМ), тобто *псевдо-* чи *квазілюдина*. В українській мові *орк* – це агентивний оцінний іменник, що називає одного з представників російських загарбницьких сил, який грабував, тероризував і вбивав українців, порівняймо контекст, у якому вжито множинну форму цього слова: *Моторошна реальність. Як виглядає Поділ, який обстріляли орки* (Big Kyiv, 18.03.2022); *Орки і урки: про причини російських звірств* (Український Тиждень, 3.04.2022); *Перед смертю орк засунув макбук до бронезилету на місце бронепластины* (Big Kyiv, 04.04.2022). Культуролог Ларс Ловен зауважує, що в «колишньому Радянському Союзі існує традиція читання книг Толкіна, ідея, що Мордор відноситься до Радянського Союзу, що орки – це насправді росіяни, а ельфи – представники західних держав. Не кожен погодиться з таким твердженням. Сам Толкін голосно запротестував би. Але це не завадило стилізації, що дала змогу дещо переосмислити твір письменника, починаючи від книжок, що відтіняють суворий дуалізм, і закінчуючи політизувальними текстами, нібито, поблажливим поглядом Толкіна на росіян. І майже завжди головна роль тут належить оркам» (переклад тут і далі автор – Ковтун О. В.) (Lovén 2019). Отже, визнаючи себе *орками*, росіяни стають самими собою і стверджують, що «мир – це війна, агресивність – це чеснота» (Каганець 2019). Усе побудовано на брехні, фейковості.

Агентивний оцінний іменник *дебагнулько* утворений способом зрощення з одночасною суфіксацією від питальної конструкції *де багнуло?* + суфікс *-к(о)* зі зменшувально-презирливим значенням за аналогією до *дурко, чванько, телепенько* та ін. Змодельовано смисл ‘людина, яка через свій інтерес та стурбованість може спричинити дуже багато шкоди’, порівняймо контекст: *Марина якась дебагнулько! Постійно робить і скидає фото прильоту в чат будинку* (proslav.info, 30.03.2022). Цей іменник може використовуватися для номінації особи і чоловічої, і жіночої статі.

Неологізм *рашист* має значення ‘особа – прибічник рашизму’ (СНУ: 352) і утворений суфіксальним способом (усічення основи та заміна суфікса *-изм* на *-ист*) від іменника *рашизм* + *-ист* – суфікс агенса за ознакою належності до організації, партії, політичної течії. Оскільки лексема *рашизм* є ослівленням словосполучення *фашизм Раші* (СНУ: 352). Внутрішню форму неологізму *рашист* носії української мови інтерпретують, актуалізуючи таку мотивацію: *раш(a) + (фаш)ист* чи *(нац)ист*. Слово *рашист* має негативне оцінне наповнення не лише завдяки твірній основі: слугує для вираження оцінного ставлення україн-

ців до росіян та носіїв російської ідеології, але при цьому актуалізуються й прецедентні слова *фашист* і *нацист*, порівняймо контекст: *У 1939–1945 ворогом були нацисти, а сьогодні це рашисти – російська версія імперського націоналізму та фашизму. Тому традиційне гасло цих пам'ятних днів “Пам'ятаємо – перемогаємо” цього року на державному рівні децю видозмінене і звучить так: “ПЕРЕМОГЛИ НАЦИСТІВ – ПЕРЕМОЖЕМО І РАШИСТІВ!”* (<https://cutt.ly/TVFvIK8>). Відчутна різко негативна конотація, утворена за мовною аналогією: це зразок мовної гри.

Агентивні оцінні імена *свинособака* або *свинопес* змодельовані з актуалізацією прийому калькування німецького *schweinhunden*, що презентує складання лайливих, брутальних слів (нім. *schwein* /укр. *свиня*/ + нім. *hund* /укр. *собака, пес*/) з переносними значеннями ‘негідник, мерзотник, сучий син, виродок, покидьок’ (<https://cutt.ly/eNmPfWX>). В українській мові лексема *собака* також має одне з переносних значень ‘зла, жорстока, недобррозичлива і т. ін. людина’ (СУМ 1978: 430), а лексема *свиня* – переносне значення ‘неохайна, непорядна, нечемна, невдячна людина’ (СУМ 1978: 72). Слова *собака* і *свиня* в українській мові можуть також актуалізуватися як лайливі. Складання лайливих слів посилює негативну семантику агентивних іменників-неологізмів *свинособака* чи *свинопес*. На основі актуалізації мовної гри моделюється дисфемізм, що ввійшов до активного складу «лексики війни» й закріпився як зневажлива характеристика – номінація росіян, що зумовлено їхньою нелюдською поведінкою на теренах України, порівняймо контексти: *Оскільки російські ЗМІ постійно створюють фейки, а отже, брешуть, а солдати поводяться як свині в українських поселеннях, то назва “свинособаки” цілком зрозуміла* (Ліга.Ліфе, 14.04.2022). *Львівський художник Василь Паляниця влучно зобразив російського солдата у вигляді свинособаки-мародера. Фігура має огидну голову свині в касці, вдягнена у російську військову форму, на грудях – “патронташ” із пляшок горілки, в одній руці гвинтівка часів Другої світової війни, в другій – великий пакет з “Епіцентру” з награбованим товаром, на спині – вкрадений кондиціонер* (Високий Замок, 20.04.2022). В останньому контексті негативна семантика лексеми *свинособака* ускладнена уточнювальною конкретною агентивною номінацією *мародер*.

Агентивний іменник спільного роду з оцінним значенням *чмоня* – збірний образ, що презентує зневагу, демонструє традицію українського фольклору щодо висміювання *вороженьків* – вбогого вигляду військових-росіян, які приїхали «завойовувати» Україну. Прототипом цього образу став полонений Андрій Рязанцев, фото якого облетіло інтернет й остаточно зруйнувало старанно виплеканий російською пропагандою імідж «непереможного та бравого російського солдата». Користувачі соцмереж зауважували, що виглядає цей військовий жалюгідно й комічно, пояснюючи свої коментарі указівкою на дисонанс (контраст) між маленьким зростом цього «вояки» й надмірно великим розміром його обмундирування; російського солдата порівнювали з дитиною, у якої зброя в руках. Такою є мотивація творення зневажливої та іронічної номінації *чмоня*, порівняймо контекст: *Полонений окупант із Горлівки, ім'я якого Андрій Рязанцев, отримав прізвисько «Чмоня» і став новітнім мемом у мережі. Відео із ним фотешоплять, підставляючи різні сцени та*

обставини, а також іронізують через спробу захопити Україну (<https://cutt.ly/nVLBK1R>); кацап андрій рязанцев потрапив в український полон ще 1 березня і з того моменту став інтернет-мемом і справжнім символом «відважного російського визволителя». кацапа почали називати «**Чмонею**» через його «мужню» зовнішність. Погодьтеся, що такий загарбник не викликає ні в кого страху, а сміх та й тільки (5.ua, 29.06.2022). В останньому реченні збережено орфографію видання, оскільки вона презентує низку прагматичних смислів і вжита для моделювання зневажливої, презирливої, іронічної тональності всього того, що пов'язано з агресором. Очевидно, неологізм Чмоня утворений способом суфіксації від сленгового чмо зі значенням 'неприємна людина, яка викликає відразу, огиду' (СУС). Чмо – аббревіатури від рос. 'человек морально опустившийся' (СУС). Актуалізовано суфікс -н, що використовується для моделювання агентивних імен – часто з негативною семантикою на зразок рос. афоня. Зауважмо також, що загальна назва Чмоня на відміну від власної назви андрій рязанцев написана з великої літери, що вказує на перехід слів з одного лексико-граматичного розряду (загальна назва) в інший (власна назва), що мотивує певні граматичні зміни слововживання: саме це пояснює механізм граматичної метафоризації, мовної гри, вектор дії лінгвокреативності українців.

Спостерігаємо повернення до активного функціонування історично образливого слово, що слугує для зневажливої номінації людей за етнічною належністю, зокрема росіян традиційно називали іронічно-презирливо *кацапами* (ТСУН). Значення цього слова дещо трансформувалося, тобто утворився новий його лексико-семантичний варіант. Адже сьогодні *кацапами* називають усіх представників російської армії, куди входять не лише росіяни, а й інші етноси Росії, які підлягають мобілізації, – чеченці, якути, тувинці, калмики, комі та ін., тобто простежуємо підсилення значення узагальнення, абстрагування конкретної назви (опозиція лексико-граматичного розряду *конкретна назва* – *загальна назва*). Порівняймо контекст: *Кацапи приходили вночі, стукали. Говорили чеченською* (Слідство Інфо, 01.04.2022). Відзначмо також, що цей агентивний іменник слугує твірною основою для інших неологізмів, що актуалізуються в «дискурсі війни», зокрема це *кацапармада* (*кацап* + *армад/а/*), *кацапізм* (*кацап* + суфікс *-ізм*), *кацапобандерівець* (*кацап* + *о* + *бандерівець*), *кацаповатний* (*кацап* + *о* + *ватн/ий/*), *кацапстан* (*кацап* + *стан*), *кацапульт* (*каца/н/* + *пульт*), *кацапчино* (*кацап* + *чин/о/*) (СНУ: 176–177). Як бачимо, актуалізовано такі словотвірні способи, як складання, суфіксація, простежуємо маніпуляцію феноменом прецедентності, що дає змогу презентувати відповідну мовну гру.

Події, що відбуваються в довіклілі, вербалізуються в мові крізь призму категорії оцінки, що традиційно інтерпретується як наслідок мовного вираження логіко-філософських оціночних суджень. Вивчення оцінних структур мови дає змогу стверджувати, що оцінка продовжує процес вербалізації за допомогою різних категорій мовної системи. Засоби вираження категорії оцінки виділяються на всіх мовних рівнях: лексико-семантичному, словотвірному-морфемному, граматичному, зокрема морфологічному, або є наслідком комбінації мовних засобів, їх аплікації. Підтверджуємо, що категорія оцінки пронизує всю

мовну систему, специфічно актуалізуючи одиниці різних її рівнів, синкретично їх реалізуючи.

Завдяки актуалізації засобів морфологічного рівня (переважно маніпуляцій із лексико-граматичними розрядами іменника, їх модифікацій, трансформацій: ідеться про значення збірності, конкретності, абстрактності, власної чи загальної назви) оцінка може виявлятися більш інтенсивно.

У цьому дослідженні продемонстровано, що в процесі творення нових агентивних іменників зі значенням оцінки активно використовуються такі способи словотворення, як складання (найчастіше в наведеному матеріалі), складання із суфіксацією, зрощення із суфіксацією, суфіксація, калькування, розширення значення слова. Моделювання нових оцінних агентивних імен чи їх значень здійснюється переважно на основі залучення розмовної лексики, сленгізмів, вульгарної чи брутальної лексики, запозичень.

Специфіка прагматичної частини лексичних значень агентивних оцінних імен залежить від таких *внутрішньомовних чинників*, як (1) своєрідна внутрішня форма мотивуючої основи, (2) потенціал її семантики й прагматики, (3) можливість актуалізації прецедентності для реалізації мовної гри, (4) потенціал відповідних суб'єктивно-оцінних афіксів чи їх креативного прецедентного наповнення, а також від таких *екстралінгвістичних чинників*, як комунікативно-прагматична установка мовця, що визначається (1) ситуацією, контекстом, (2) реалізованими синтагматичними зв'язками оцінних слів, (3) комунікативними стратегіями й тактиками мовців для реалізації прагматичної атракції, відповідних прагматичних ефектів на основі моделювання різних видів мовної гри. Мовна гра, що актуалізується для творення агентивних оцінних неологізмів, переважно базується на феномені прецедентності.

Щоб визначити семантику і прагматику нової лексичної одиниці необхідно послідовно враховувати (а) план її вираження та (б) змісту в синхронії, (в) її граматичне навантаження та (г) систему виконуваних нею функцій в процесі комунікації. Агентивні оцінні імена належать до предметно-ознакових слів, що підвищує їх прагматичну силу, крім того, ці одиниці зберігають потенціал своїх твірних основ та словотвірних афіксів, а також можливість маніпуляцій відповідними лексико-граматичними значеннями, що й надає їм багатофункційного потенціалу, як-от: можливість моделювання (1) лексичних, лексико-семантичних, графосемантичних, лексико-граматичних неологізмів, (2) евфемізмів чи дисфемізмів, (3) метафоричних словесних образів із конотаціями іронії, сарказму, зневаги, приниження та ін., (4) презентантів словотвірної, лексико-семантичної, граматичної та графічної мовної гри, (5) виразників емоційно-експресивних смислів: розглянуті новотвори можуть омовлювати гаму різних почуттів – гнів, ненависть, зневагу, презирство тощо.

Граматичні засоби, як бачимо, також беруть участь у формуванні аксіологічних значень у різних видах дискурсу разом з лексичними, лексико-семантичними та графічними. Дослідження у фокусі своєрідної граматики аксіологічності дає змогу побачити динаміку і в граматичній системі, формує новий погляд на традиційну граматичну проблематику та, відповідно, сприяє розвитку самої граматичної науки, зокрема й граматичної прагматики, аксіологічної прагмалінгвістики, граматики оцінки.

Розглянуті неологізми вважаємо засобами (а) морального супротиву війні, (б) психологічного охоронного механізму від наслідків війни, (в) вербального, лінгвокультурного відмежування від супротивника, вираження до нього відповідних почуттів, що знімає психологічну напругу мовців. «Мова війни» презентує нові аксіологічні смисли, що мотивовані й постулатами граматики оцінки.

Використана література

- Загнітко, Анатолій. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Том 2. Донецьк: ДонНУ, 2012.
- [Zagnitko, Anatolij. Slovník současné lingvistiky: ponátta i termíni. Tom 2. DonNU, Donec'k, 2012]
- Каганець, Ігор. Мордор і його орки: розгадка загадкової російської душі. 2019. <<https://cutt.ly/9VGSkqu>> 28.09.2022.
- [Kaganec', Igor. Mordor i jogo orki: rozgadka zagadkovoї rosijs'koї duši. 2019. <<https://cutt.ly/9VGSkqu>> 28.09.2022]
- Космеда, Тетяна. «Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності». Мовознавство 2, 2014: 44–55.
- [Kosmeda, Tetâna. «Aktual'ni procesi movlennâ či «movnij smak» ukraïns'koї sučasnosti». Movoznavstvo 2, 2014, 44–55]
- Космеда, Тетяна. Функционально-семасиологическое исследование имен предметно-признаковой семантики. [В:] Очерки по функциональной лексикологии. Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. Львов : Изд-во “Світ”, 1997, 209–351.
- [Kosmeda, Tetâna. Funkcional'no-semasiologičeskoe issledovanie imen predmetno-priznakovoj semantiki. [V:] Očerki po funkcional'noj leksikologii: [monografiâ] / F. S. Bacevič, T. A. Kosmeda. L'vov : Izd-vo “Svit”, 1997, 209–351]
- Космеда Тетяна А., Оксана В. Халіман. «“Грамматика оцінки” як актуальна проблема сучасного мовознавства». Лінгвістичні студії 22, 2011: 17–23.
- [Kosmeda Tetâna A., Oksana V. Haliman. «“Gramatika ocinki” âk aktual'na problema sučasnoho movoznavstva». Lingvističnì studii 22, 2011, 17–23]
- Космеда Тетяна А., Оксана В. Халіман. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Грамматика оцінки. Грамматична ігра (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич: Коло, 2013.
- [Kosmeda Tetâna A., Oksana V. Haliman. Movna gra v paradigmì interpretativnoї lingvistikì. Gramatika ocinki. Gramatična igra (teoretične osmislennâ diskursivnoї praktiki). Drogobič: Kolo, 2013]
- СНУ: Словотворчість незалежної України. 2012–2016. Словник. Укладачі А. Нелюба, Є. Редько; загальна редакція А. Нелюби. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2017.
- [Slovotvorčist' nezaležnoї Ukraïni. 2012–2016. Slovník / Ukladači A. Nelûba, Ê. Red'ko; zagal'na redakciâ A. Nelûbi. Harkiv: Harkivs'ke istoriko-filologične tovaristvo, 2017]
- СУМ: Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; Т. 9 : С. Київ : Наук. думка, 1978.
- [Slovník ukraïns'koї movi : [v 11 t.] / AN Ukraïns'koї RSR, Ìn-t movoznav. ìm. O. O. Potebni; redkol.: Ì. K. Bilodid (golova) [ta ìn.]. T. 9 : C / red. tomu: Ì. S. Nazarova [ta ìn.]. Kiïv : Nauk. dumka, 1978]

СУС: Словар українського сленгу <<http://slovopedia.org.ua>> 11.10.2022

[Slovar ukrains'kogo slengu <<http://slovopedia.org.ua>> 11.10.2022]

Тараненко, Олександр О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – XXI ст.) : Монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015.

[Taranenko, Oleksandr O. Aktualizovani modeli v sistemі slovotvorennâ sučasnoï ukrains'koï movi (kinec' HH — HHІ st.) : Monografiâ. Kiïv: Vidavničij dim Dmitra Burago, 2015]

ТСУМ: Тлумачний словник української мови у 20 томах. [Український мовно-інформаційний фонд НАН України] <<https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>> 11.10.2022.

[Tlumačnij slovník ukrains'koï movi u 20 tomah. [Ukrains'kij movno-informacijnij fond NAN Ukraïni] <<https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>> 11.10.2022]

Lovén, Lauri. Därför identifierar sig så många ryssar med orcher. 2019 <<https://cutt.ly/RVGpXji>> 28.09.2022.

Оксана Ковтун

ГРАМАТИКА ОЦЕНЕ: АТРИБУТИВНО-ПРЕДМЕТНА АГЕНТИВНА ИМЕНА СУБЪЕКТИВНЕ ОЦЕНЕ

Резиме

У раду је фокусирано представљен утицај руско-украјинског рата на развој лексичко-семантичког и граматичког система украјинског језика из угла лингвоаксиологије. Предмет истраживања је фрагмент микросистема агентивних имена субјективне оцене: неологизми који су се у украјинском језику појавили од времена прве руске агресије на Украјину (2014), као и они који се моделријау данас – у употреби су од фебруара 2022. године. Показује се да је семантика агентивних имена субјективне оцене сложене природе, будући да истовремено представља две класе речи које превазилазе врсте речи – предметне и квалификативне, што објашњава и њихову изражену прагматичку функцију. Како би се одредила семантика и прагматика нове лексичке јединице потребно је узети у обзир њен (а) план израза и (б) план садржаја у синхронији, (в) њену граматичку функцију и (г) систем функција које она има у процесу комуникације. Уочавамо непрекидно настајање лексичких, лексичко-семантичких и лексичко-граматичких неологизама који обогаћују микросистем агентивних имена субјективне оцене актуелизовањем различитих типова творбе речи и позајмљивања. Моделирање нових агентивних имена субјективне оцене или њихових значења врши се углавном на основу разговорне лексике, сленга, вулгарне или погрдне лексике. Захваљујући актуелизацији морфолошких средстава (углавном су у питању о манипулацијама са лексичко-граматичким класама именица, њиховој модификацији, трансформацији: реч је о значењу збирности, конкретности, апстрактности, властитим или заједничким именицама) оцена се може интензивније испољавати. Сличне неологизме посматрамо као средства (а) моралног отпора рату, (б) психолошког одбрамбеног механизма од последица рата, (в) вербалног, лингвокултуролошког одвајања од противника, (г) својеврсног испољавања језичке креативности Украјинаца. „Језик рата“ представља нове аксиолошке смислове, који су мотивисани и постулатима граматике оцене.

Кључне речи: лингвоаксиологија, агентивна имена субјективне оцене, граматика оцене, неологизам, изражена прагматичка функција.